

2. Боровицька О.М. Архетипні формації дискурсу (до питання про їхню роль як мультикультурної цілісності) / О.М. Боровицька // Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Пенза-Прага-Киев, 5-6 марта 2012 года. – Пенза-Прага-Киев, 2012. – С. 6–13.
3. Боровицька Е.Н. Интерсуб'єктивна сутність архетипа як проблема практичної феноменології (в пошуках універсальної методології дослідження) / Е.Н. Боровицька // Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях: сборник материалов международной научно-практической конференции. – Пенза-Прага, 5-6 марта 2011 года. – Пенза-Прага, 2011. – С. 26–39.
4. Боровицька О.М. Інсайт у структурі Правлячої Самості (до питання про визначення психоаналітичної сутності категорії «політичне прозріння») / Публічне управління: теорія та практика. Збірник наукових праць Асоціації докторів наук державного управління: спеціальний випуск. – Харків, 2012. – С. 102–116.
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию // Вопросы философии.– 1992. – № 7.
6. Гуссерль Э. Логические исследования. Т.2. 4.1. Исследования по феноменологии и теории познания. Исследование V. Об интенциональных переживаниях и их «содержаниях» // Проблемы онтологии в современной буржуазной философии. – Рига, 1988. – С. 282–297.
7. Донченко О.А. Феномен містичної співпричетності як психоінстинктивний чинник групового структурування // Соціальна психологія. Український науковий журнал, № 4 (36). – К., 2009. – С. 3-20.
8. Донченко Е. А. Феноменология архетипа и государственное управление / Е. А. Донченко // Публичное управление : теория и практика: сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. – Х.: ДокНаукаДержУпр, 2010. – № 3-4. – С. 35–36.
9. Донченко Е. А. Фрактальная психология: доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни / Е. А. Донченко. – К., 2005. – 323 с.
10. Леви-Брюль Л. Сверхестественное в первобытном мышлении. – М., 1994.
11. Хиллман Дж. Архетипическая психология. – СПб., 1996 – 157 с.
12. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. – М., 2004.
13. Юнг К. Г. Исследование процесса индивидуации. Тэвистокские лекции / К. Г. Юнг; пер. с англ. В. Ю. Кушаков, В.И. Менжулин. – Отв. Ред. С.Л. Удовик. – М., 1998. – 295 с.
14. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М., 1994.

Резюме. При феноменологічному підході реконструюється генеза сутності і структури архетипу як психічного фундаменту несвідомого. Йдеться про архетипну феноменологію як методологічну перспективу психоаналітичних розвідок, слугуючу для реконструюючої інтерпретації архетипів як психічних універсалій, а також для виявлення особливостей активації архетипних форм психіки та визначення специфіки їхнього актуалізованого прояву, залежно від сегментів соціального простору.

Ключові слова: архетипна феноменологія, психіка, психічні універсалії, несвідоме, колективне несвідоме, архетипні форми психіки, патерни поведінки, інтерсуб'єктивність.

Резюме. При феноменологическом подходе реконструируется генезис сущности и структуры архетипа как психического фундамента бессознательного. Речь идёт об архетипной феноменологии как методологической перспективе психоаналитических исследований, служащей для реконструирующей интерпретации архетипов как психических универсалий, а также для выявления особенностей активации архетипных форм психики и определения специфики их актуализированного проявления, зависимо от сегментов социального пространства.

Ключевые слова: архетипная феноменология, психика, психические универсалии, бессознательное, коллективное бессознательное, архетипные формы психики, паттерны поведения, интерсуб'єктивність.

© 2013

Я. М. Бугерко (м. Ялта)

ЗВ'ЯЗОК АРХЕТИПУ З ДУХОВНО-МЕНТАЛЬНИМИ ФАКТОРАМИ ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ

Постановка проблеми. Для конкретної людини і людства загалом завжди існувала й існує проблема минулого в сьогоденні. Воно може не усвідомлюватися, не сприйматися, не визнаватися, але саме від минулого залежить як напрям розвитку етносу, так і доля певної людини. Специфічний спосіб сприйняття і розуміння народом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин має практичне спрямування: перевірений поколіннями досвід орієнтує людей на те, що треба використовувати та розвивати, а чого уникати; як вижити, реалізувати й утвердити себе у навколишньому світі. Це особливо актуально в епоху сучасності, коли постає питання духовної

суверенності різних культур, а людська цивілізація часто виявляється внутрішньо беззахисною, «дупловитою» – не маючи сакрального орієнтуру.

Аналіз останніх публікацій. У сучасній психологічній науці багато уваги приділяється розгляду національної своєрідності народів, їх ролі в світовій культурі. Розкриваючи поняття національного духу (свідомості), яке почали розробляти ще І. Гердер і В. Гумбольдт, дослідники все частіше акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до проблем вивчення ментальної психіки та психіки окремої людини, виявлення їх взаємозв'язку. Свого часу К. Юнг, прагнучи виявити метапсихічні (соціальні і культурні кореляти) свідомості, запропонував поняття «архетип». Хоч у вітчизняній літературі практично не зустрічається заперечень ідеї несвідомого, однак і ґрунтовних розробок психоаналітичного напрямку недостатньо. В Україні глибинна психологія розвивається науковою школою академіка НАПН України Т. С. Яценко, а проведення її Авторських шкіл відоме далеко за межами вітчизняного наукового виднокола [1; 5; 17]. Її оригінальні моделі і цікаві методологічні знахідки проливають світло на таємничі глибинні пласти «несвідомого» людини. Зокрема, один із науково-практичних семінарів із теоретичних та методологічних засад практичної психології присвячений вивченню ролі архетипу у візуалізації феномену психічного. Одержані наукові дані дозволяють значною мірою розкрити особливості психіки в її архетипній сутності.

Складність проблеми полягає в тому, що, як зазначає К. М. Мелетинський, визначення архетипу в К. Юнга в різних його працях значно коливаються, а тому переважно під цим поняттям розуміють деякі структурні схеми, структурні передумови образів, які існують в сфері колективно-несвідомого і які "біологічно" успадковуються як концентрованої вираз психічної енергії, актуалізованої об'єктом. Л. А. Степанова, розглядаючи проблеми соціального психоаналізу, пропонує подолати ґносеологічний бар'єр раціонального знання і зануритися в океан архаїчного мислення, при цьому також вказує на складність дослідження проблеми архетипності через досить невизначене, метафоричне і в певному смислі теологічне означення даного терміну в працях К. Юнга.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про зв'язок цього поняття з різними явищами соціально-культурного і внутрішньоособистісного життя. Так, наприклад, А. С. Панарін вважає, що поруч із природними інваріантами, які виступають на рівні генетичного коду або на рівні біогеоценозів, існують і інваріанти культури – «довготривалі структури архетипного або ціннісного порядку». Він виводить зміст архетипу з фрейдівського поняття «архаїчного спадку». Інші дослідники, такі як В. К. Кантор і О. П. Огурцов – із ментальних структур або соціальної психології національного характеру. Паралельно проводяться дослідження (А. В. Россохін), спрямовані на вивчення рефлексивної роботи особистості, коли під час психоаналізу символічна презентація наповнюється особистим змістом, а взаємодія образу, з яким ототожнює себе Я, і з тією частиною особистості, яка раніше не усвідомлювалася, сприяє інтеграції більш цілісного образу Я. Різнопластові дослідження виявів архетипної сутності психіки в контексті психодинамічної теорії проводяться в науковій школі Т. С. Яценко. Складність, неоднозначність, поліфункціональність зазначеної проблеми потребує більш детального її вивчення.

Архетип, як філогенетичне джерело асиміляції загальнолюдського досвіду опосередковано впливає на траєкторію розгортання індивідуального шляху людини. **Мета** статті – прослідкувати антиномічні особливості феноменів ментальності, культури, ідентичності, через які виявляється архетип, їх зв'язок із рефлексивною здатністю людини аналізувати об'єктивну реальність психічного, яка притаманна несвідомому.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розвиток сучасної психології вказує на необхідність глибинного дослідження психіки людини в її системній властивості, посилення уваги до функціонального аспекту несвідомого як внутрішнього феномену, що «не вписується в зовнішню детерміновану категорію психічного, проте знаходить вияв у немотивованих вчинках, ірраціональних діях, інфантильній та регресивній поведінці» [5, с. 81].

Несвідоме можна віднести до категорії об'єктивного, яке виявляється в суб'єктивній реальності. К. Юнг вважав об'єктивність провідною характеристикою несвідомого, зазначаючи, що колективність є похідною від об'єктивності і тому характеристикою підпорядкованою. Створюючи вчення про колективне несвідоме, прагнучи відкрити одиниці дії, які зумовлюють і визначають поведінку і переживання як людства загалом, так і окремого індивідуума, К. Г. Юнг визначає поняття архетипу. Сам по собі архетип є гіпотетичний, недоступний спогляданню образ, певний несвідомий зміст, який «змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим» [16, с. 97].

Т. С. Яценко зазначає, що архетип «має суб'єктивне навантаження, адже він продукується активністю конкретної особи і практично не існує поза нею, він інтегрується з її актуальним досвідом та цілісністю психічного» [17, с. 16]. В той самий час, як відзначає дослідниця, важливе значення архетипів полягає в об'єктивуванні несвідомого, оскільки вони «презентують «об'єктивне», але імпліцитно у симультанному злитті із «суб'єктивізмом» змісту поведінки особи» [17, с.16].

Явища суперечливості і антиномічності людської психіки можна прослідкувати практично у всіх сферах людського існування (див. схему, рис. 1).

Архетип як праформа поведінки і мислення, система установок і реакцій, які спрямовують життя людини, охоплює несвідомий імпульс до певної поведінки, і в цьому смислі він корелює з поняттям інстинкту. В той самий час дослідники відзначають, що сам архетип є гіпотетичним, недоступним спогляданню образом, а тому в чистому вигляді він не входить в свідомість, а завжди з'єднується з особистим досвідом, і лише в комплексі з ним піддається свідомій обробці. Смысл, який несуть *архетипні образи*, може бути різний, але він майже завжди пов'язаний з проблемою рівноваги свідомого і несвідомого – однієї з ключових, як вважав К. Юнг, проблем людської душі, для аналізу якої він ввів поняття "*енантіодромія*" (або "збігання протилежностей") і "*індивідуація*" (диференціація з метою розвитку індивідуальної особистості).

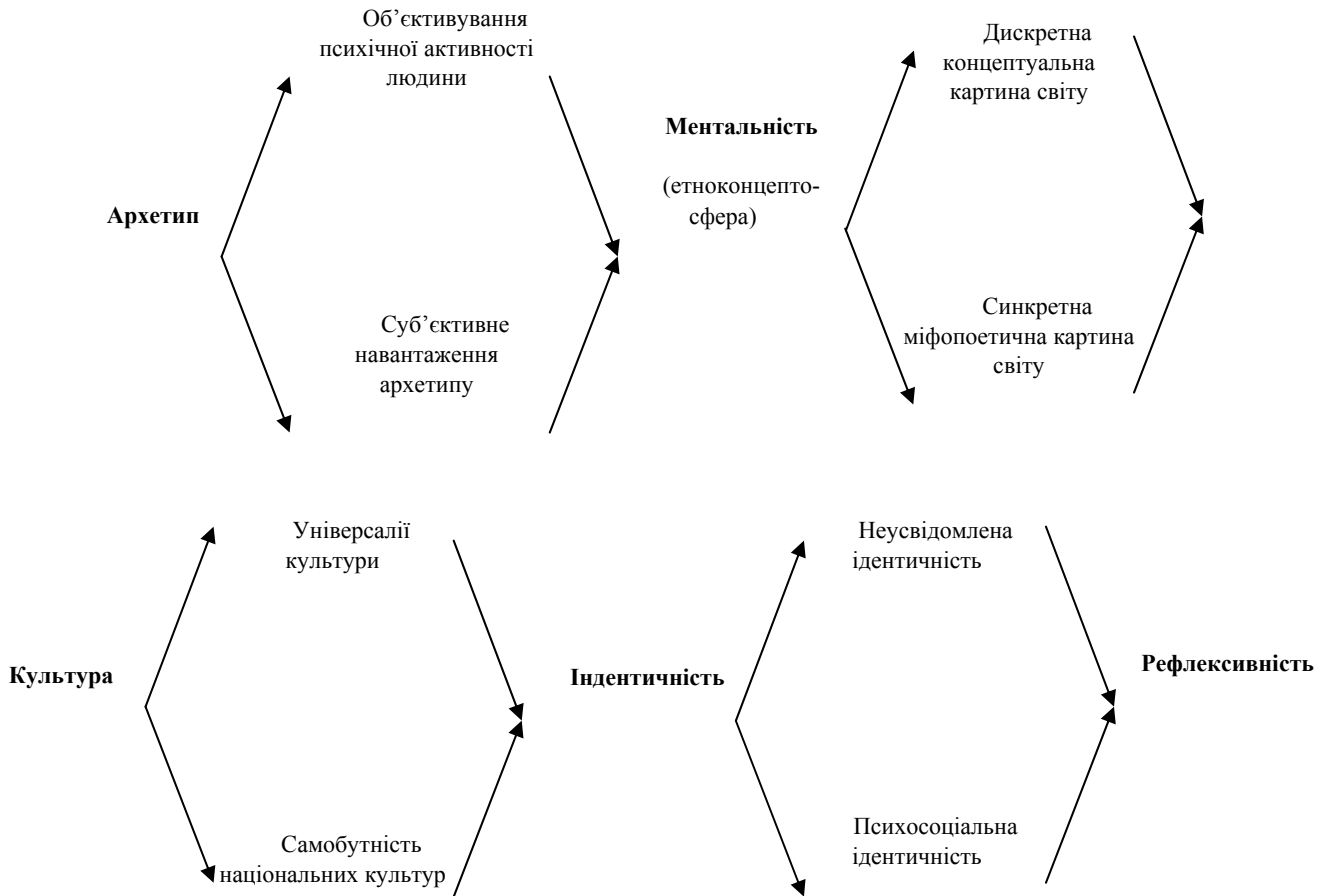

Рис 1. Вплив архетипу на психодуховне уzmовлення індивідуальності

На думку Є. М. Мелетинського, юнгівські архетипи це переважно образи чи сюжети, які виражають ступені процесу «індивідуалізації», тобто поступового виділення з колективного несвідомого індивідуальної свідомості і прямування до цілковитої гармонізації обидвох начал в кінці життя. При цьому «індивідуальна свідомість і колективне несвідоме практично протистоять один одному, і індивідуальна сфера психіки прагне вирватися з тіні колективного несвідомого» [8, с.160].

Особливий інтерес в цьому ракурсі становить собою питання про *співвідношення* понять *ментальності* і *архетипу*. Частина дослідників, зокрема, В. А. Чудінов, припускають, що «менталітет є і архетип, і продукт його осмислення», при цьому процес «осмислення архетипу» може супроводжуватися конфліктом раціонального з підсвідомим і ірраціональним [13, с. 209]. Інші вказують на зв'язок ментальності з просторово-часовими і соціокультурними рамками і на загальний, позачасовий характер архетипу. Е. С. Елбакян визначає **ментальність** як «історично перероблені архетипні уявлення, через призму яких відбувається сприйняття основних аспектів реальності» [15] і відзначає, що розгляд ментальних особливостей свідомості різних соціальних груп дозволяє проникнути в глибинний, «прихований» за ідеологією, стійкий, в більшості випадків незмінний, шар суспільної свідомості.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про діалектичний взаємозв'язок термінів. Так, В. М. Сторчак визначає архетип як структуротворну одиницю, яка слугує каркасом, психічним вектором соціокультурного розвитку, а ментальність – як формоутворювальну одиницю, що надає архетипному змісту якісної

характеристики. Обидва терміни дослідник розглядає як діалектично взаємозв'язані: визначаючи архетип через поняття «абстрактне», «суть», «зміст», а ментальність, відповідно, через поняття «конкретне», «явище», «форма».

При вивченні співвідношення архетипу і ментальності (менталітету) А. В. Квакін виходить з аналізу людини як суб'єкта і носія даних психічних одиниць. Зазначивши, що людська психіка діє відразу в двох планах, створюючи картину того, що відбувається і того, що було і буде, дослідник точкою відліку, психологічним сьогоденням для людини обирає її тілесну наявність, здатність сприймати враження без знакових еквівалентів. Ці враження від зовнішнього оточення позбавляються якостей сьогодення, стаючи об'єктами аналізу, а отже і частиною минулого. За допомогою загальних понять людина відділяється від свого мінливого сьогодення, отримує соціальний статус і свою визнану іншими реальність. Але цей «перелив» в об'єктивні формули здійснюється на тлі зворотних рухів до несвідомого. Таким чином, за зовнішньою цілісністю особистості схований складний контрапункт опредмечених станів і неусвідомлених процесів. А. В. Квакін вказує на те, що архетип і ментальність лежать на рівні несвідомих психічних процесів, причому на різних підрівнях – «найглибінніші, темні прояви людської природи знаходять своє віддзеркалення в архетипі, а менталітет граничить, а, можливо, і захоплює нижню межу свідомого» [4].

До подібних висновків приходять і В. Г. Артемова та Я. В. Філіппова, які вказують, що в менталітеті поєднується свідоме і несвідоме, логічне і емоційне, оскільки він є глибинним, важко фіксованим джерелом мислення і емоцій [2]. Поняття ментальність дозволяє діалектично поєднати аналітичні здібності мислення, розвинені форми свідомості з архетипами несвідомого, виявити опозиції природного і культурного, емоційного і раціонального, індивідуального і колективного. Її використовують як характеристику цілісної сукупності думок, вірувань, цінностей, навичок свідомості, яка складається в деяку спільну для народу **картину світу**.

За визначенням М. М. Маковського, *картина світу* є суб'єктивний образ-гештальт об'єктивного світу, це ідеальне утворення, яке може опредмечуватися в знакових формах різного вигляду, не відображаючись повністю в жодній з них. М. А. Садикова виділяє два основні варіанти представлення об'єктивного в свідомості людини: *синкретну міфопоетичну картину світу* і *сучасну дискретну концептуальну картину світу*, яка продовжує відчувати на собі вплив міфології і архетипів [10].

Міфологічне тлумачення дійсності передувало будь-якій іншій формі людської свідомості. Невід'ємною її рисою є нерозривний, двоєдиний зв'язок *діахронії* (розповіді про минуле) і *синхронії* (засоби пояснення сьогодення, а іноді і майбутнього). За допомогою магії, ритуалів і міфів «міфологія відновлювала гармонію, порушену при відриві свідомості первісної людини від тваринної несвідомості і виникнення суб'єкт-об'єктного відношення» [7, с. 163]. В основі міфологічного знання лежали певні архетипи – когнітивні структури, в яких в короткій формі записаний родовий досвід.

Концептуальна картина світу сучасної людини є дискретною, чітко структурованою, її основними різновидами виступають мовна, наївна, наукова, релігійна картини світу. Наукова свідомість формується в Новий час і спирається на практичне освоєння людиною світу та її наукове знання, відмінною рисою якого є абстрактність, наявність уніфікованої термінологічної мови, наукового дискурсу. В той же час, наукове знання, будучи для сучасної людини еталоном «правильних уявлень», не вільне від певних ціннісних чи образних установок. Архетипи і міфологеми живуть в нашій мовній свідомості і регулюють метафоричні вживання (в давнину метафора була єдиною доступним способом осмислення і репрезентації сенсів навколишнього світу). Вони створюють основу мовної картини світу і завжди «тримають» нашу мовну свідомість в зоні психо-емоційної дії, а «сучасний наївний мовокористувач неусвідомлено продовжує жити колишніми, з сьогоднішніх позицій, міфологічними уявленнями і поняттями» [12, с. 18].

Для опису менталітету народів, їх національної своєрідності і ролі в світовій культурі сьогодні все частіше використовують поняття «національний менталітет» або *етноконцептофера*, які розвивають ідею внутрішньої єдності нації, започатковану в поняттях духу або душі народу (у Г. Гердера, Г. Гегеля, О Шпенглера). Свій архетипний зміст ментальність виражає через певний культурний код, тобто за допомогою **культури**. Власне, і К. Г. Юнг використовував термін "архетипи колективного несвідомого" для позначення загальнолюдського пласта психіки, який зберігає і відтворює *універсалії культури*. Звернення до семантичних полів світових архетипів, акцентованих в культурі даного народу, дозволяє виявити "сміслові ядра" культури, глибше проникнути в колективну психологію, полегшити міжкультурне розуміння і показати мультиперспективність світового розвитку [3, с. 39].

Багаторівнева семантика міфологічного архетипу як "ядра сенсу", на думку О. М. Щепановської, виявляє духовну єдність культури, маючи перевагу перед такими поняттями як "прасимвол" О. Шпенглера або актуальним сьогодні поняттям "цінності", через широту і багатоплановість сенсів. Відмітимо і таку властивість архетипу, зазначену ще К. Г. Юнгом, як здатність по-перше, відтворювати себе в культурі, по-друге, наділяти культурні явища потужною енергією, що міститься в нім. Саме тому П. Сорокін вводить поняття «*енергії культури*», яка об'єднує народ і помножує духовний потенціал людини [11, с. 803]. Цікаво, що дух сам по собі, як раціональне начало свідомості, позбавлений енергії. Дана ж енергія, що служить основою духовної сили береться із стійкого

зв'язку культурних взірців з їх природним началом, який визначає суть людського життя. Один з основоположників філософської антропології М. Шелер зазначав: «Потік діяльнісних сил, який лише один і здатний визначати тут-буття, протікає в світі, де ми мешкаємо, не зверху вниз, але *знизу вгору!* Нижче від початку є могутнім, вище безсилим... Напочатку у духу немає власної енергії. Тільки життя здатне привести в дію і здійснити дух» [14].

Звернення до культурних універсалій і акцент на самобутності культур – дві сторони одного і того самого культурного процесу, особливо актуального в наші дні. Принагідно зазначимо, що на практиці вирішення даної проблеми може надати велику послугу ідеології новітнього часу, в якій подекуди вже починають стиратися грані між культурами. Ще К. Г. Юнг відмічав, що сучасна людина, втрачає свою «несвідому ідентичність» з природними явищами, які, у свою чергу, втрачають свою символічну причетність. Індивід втрачає свою здатність адекватно асимілювати в своїй свідомості нове, що в умовах прискореного прогресу ХХ століття, може привести до сумних результатів. Відрив від національної культури, від символів зовсім не веде до зникнення демонів і богів, – вони лише набувають нових імен, «утримують людину своїм неспокоєм, нечітким розумінням, психологічними складнощами, ненаситним жаданням ліків, алкоголю, тютюну» [4].

Е. Фромм однією з важливих людських потреб вважав прагнення людини відчувати глибокі корені, усвідомлювати себе ланкою в певному, визначеному стабільному ланцюгу людського роду, який виникає ще в праісторії. Він вказував і на необхідність певної системи орієнтації, яка б дала можливість ототожнити себе з певним визнаним зразком. Особистість не просто носій тих чи інших потреб та інтересів, але і психологічної індивідуальності, а це, своєю чергою, ставить проблему **ідентичності** – усвідомленого сприйняття свого Я, суб'єктивне відчуття своєї індивідуальної самототожності і цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) з певними типологічними категоріями чи культурними взірцями.

Багато сучасних авторів віддають перевагу терміну «ідентифікація» (запровадженого З. Фрейдом), критикуючи статичність терміну «ідентичність». Ідентифікація охоплює динамічні, процесуальні аспекти формування ідентичності. Е. Еріксон, прагнучи співвіднести обидва терміни, писав про те, що розвиток ідентичності полягає в синтезі ідентифікацій, спостережених в процесі соціалізації.

Важливим елементом в механізмі ідентифікації є самооцінка особистості. Зв'язок між самооцінкою і соціальною ідентифікацією постійно досліджується, однак досі чітко не визначено, чи існує між ними каузальна причина, а якщо й існує, то який елемент виступає в ролі причини, а який – наслідку. В той же час в останні роки особливо зріс інтерес до такого активного суб'єктного процесу, здатного, в значній мірі, перетворювати внутрішню реальність людини як **рефлексія**.

Складність і неоднозначність проблеми рефлексії зумовлена тим, що вона продовжує залишатися до певної міри таємничим феноменом людської психіки, багато в чому ще незрозумілим механізмом, який, з одного боку, забезпечує цілісність особистості, з іншого боку, весь час піддає цю цілісність випробуванням і конфліктам і, одночасно з цим, з третього боку, сприяє переосмисленню особистістю самої себе і свого психічного змісту в процесі вирішення внутрішніх конфліктів, що, зрештою, приводить особистість до нового більш цілісного стану. В останні роки з'явилися дослідження [6; 9] таких важливих аспектів рефлексії, які забезпечуючи інтегративні процеси розвитку особистості, включають не тільки свідомий (і тим самим регульований), але і неусвідомлюваний психічний зміст.

Нове розуміння рефлексії виходить з розуміння недостатності сфери свідомості, її залежності від неререфлексивного психічного змісту. Відзначимо ґрунтовні дослідження філософсько-психологічних проблем пізнання психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого Т. С. Яценко. Осмислення досвіду глибинного пізнання психіки у форматі психодинамічної методології дозволило сформулювати низку важливих положень щодо об'єктивної природи детермінант несвідомого, які породжують суб'єктивізм свідомості [1, с. 63-77]. Співзвучним цьому є нові філософські підходи до розуміння рефлексії, що розробляються в сучасній феноменології (М. Мерло-Понті, П. Рікер) і згідно яким рефлексія – це не тільки «мислення про мислення», «пізнання про пізнання», але, головним чином, «рефлексія про неререфлексивне». Не зупиняючись на детальному аналізі механізму самоототожнення глибинного несвідомого змісту особистості і його взаємодії із свідомим Я (розгляд даного питання потребує окремого дослідження), вкажемо лише на такий важливий момент.

Пізнання психічного у психоаналітичному напрямі спирається на діалогічну взаємодію психолога з респондентом, яка породжує й зорганізовує його спонтанно-мимовільну поведінку. При цьому рефлексія суб'єкта, каталізована постановкою запитань психолога, сприяє формуванню більш цілісного образу Я. Активний процес рефлексії, здійснюваний суб'єктом, приводить до розкриття часто не усвідомлених особистісних смислів та до формування якісно нових рефлексивних стратегій, форм та способів емоційного сприйняття і взаємодії як з психічною, так і із зовнішньою реальністю. Тоді людина стає автором свого життя, через поглиблення розуміння власної сутності, що відкриває перспективу управління поведінкою. Свідоме вибудовування своєї життєдіяльності розширює свободу вибору.

Рефлексія виступає смисловим центром як внутрішньої реальності людини, так і її зовнішньої життєдіяльності. Дослідження останніх років [6] показують, з одного боку її зв'язок з таким конструктом, як *mindfulness* (усвідомлена присутність), при цьому зазначають позитивну кореляцію з такими якостями особистості, як самоповага й оптимізм, емоційне суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, вітальність, самоактуалізація, автономність, компетентність, зв'язаність. З іншого боку, в науковій літературі підкреслюється зв'язок рефлексії з диспозиційною автономією особистості. А тому можна сказати, що параметр рефлексивності, парадоксальним чином поєднуючи антиномічні властивості свідомості, надає складності, багатогранності, протиріччю і в кінцевому рахунку – *унікальності* людині.

Висновки.

1. Органічна неподільність особистості проявляється у єдності антиномічної цілісності її сфер свідомого і несвідомого. Важлива роль в об'єктивуванні несвідомого належить архетипам – певним структурним схемам, образам, які існують в сфері колективно-несвідомого і біологічно успадковуються як концентрований вираз психічної енергії, актуалізованої об'єктом.

2. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про діалектичний взаємозв'язок термінів архетипу і ментальності – архетип як структуротворна одиниця слугує каркасом, психічним вектором соціокультурного розвитку, а ментальність розглядається як формоутворювальна одиниця, що надає архетипному змісту якісної характеристики. Свій архетипний зміст ментальність виражає через певний культурний код, тобто за допомогою культури. Звернення до семантичних полів світових архетипів, акцентованих в культурі даного народу, дозволяє виявити "сміслову ядро" культури, її духовну єдність.

3. Особистість є не тільки носієм ментально-культурних особливостей, але і психологічної індивідуальності. Здатність людини здійснювати рефлексивне переосмислення внутрішніх психічних змістів, активізована під час психоаналітичного процесу, приводить до переосмислення і перетворення раніше нерелексованих психічних станів, є механізмом їх трансформації й інтеграції зі свідомістю, і, відповідно, утворення більш цілісного образу Я, до розкриття унікальних, раніше не усвідомлених особистісних смислів та до формування якісно нових рефлексивних стратегій, форм та способів емоційного сприйняття і взаємодії як з психічною, так і із зовнішньою реальністю.

Література:

1. Андрущенко В., Яценко Т. Філософсько-психологічні проблеми методології пізнання психіки / Віктор Андрущенко, Тамара Яценко / Психологія і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 63-77.
2. Артемова В. Г., Филиппова Я. В. Ментальність російського народу [Електронний ресурс] / В. Г. Артемова, Я. В. Филиппова. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:07XW8unBIJkJ:www.unn.ru/pages/issues/vestnik>
3. Бугерко Я. Рефлексивне самовираження людини в культурно-символічному просторі соціального буття / Ярослава Бугерко // Мова і культура, вип.9, т.2 (90). – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С.34-40.
4. Квакин А. В. Архетип и ментальность в контексте истории народа [Электронный ресурс] / А. В. Квакин. – Режим доступу <http://www.kvakin.ru>
5. Концептувальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: Навч. посіб. / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Авраменко та ін.; за ред. Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2008. – 342 с.
6. Леонтьев Д. А. Аверина А. Ж. Феномен рефлексии в контексте проблемы саморегуляции / Д. А. Леонтьев, А. Ж. Аверина // Психологические исследования . – 2011. – № 2 (16).
7. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. – М. : Советская энциклопедия. – 1994. – Т. 2. – 719 с.
8. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Вопросы философии. – 1991. – N 10. – С. 42.
9. Россохин А.В. Психология рефлексии измененных состояний: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологи» /А. В. Россохин. – М., 2009. – 41 с.
10. Садыкова М. А. Сопоставление понятий «картина мира» и «модель мира»: архетип – миф – религия – наука [Электронный ресурс] / М. А. Садыкова. – Режим доступу http://analiculturolog.ru/component/k2/item/307-article_17.html
11. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин; пер. с англ., – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
12. Урысон Е. В. Языковая картина мира – обиходные представления (модель восприятия в русском языке) / Е. В. Урысон // Вопросы языка. – 1998. – № 2. – С. 3-21.
13. Чудинов В. А. Цивилизация: менталитет, архетип, природа // Материалы к IV Международной Кондратьевской конференции. – 15-16 мая 2001 г. – М. : Международный фонд Кондратьева , 2002. – С. 209-210.

14. Шелер М. Избранные произведения / Макс Шелер; пер. с нем. Денежкина А. В., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф.; под ред. Денежкина А. В. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.
15. Элкаян Е. С. Российская интеллигенция: ментальность и архетип [Электронный ресурс] / Е. С. Элкаян. – Режим доступа: <http://ni-journal.ru>
16. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг. – М. : Академический проект, 2009. – 190 с. – (Сер. Психологические технологии).
17. Яценко Т. С. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки / Т. С. Яценко / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : Зб. наук.праць. – К. : НПУ імні М. П. Драгоманова, 2011. – № 33 (57). – С. 15-27.

Резюме. У статті розкриваються особливості взаємозв'язку архетипу із феноменами ментальності, культури, ідентичності, рефлексивності особистості, аналізуються антиномічні прояви зазначених явищ. Виходячи з психодинамічної позиції пізнання психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого, аналізуються ті аспекти рефлексії, які забезпечують інтегративні процеси розвитку особистості, приводять до розкриття унікальних, раніше неусвідомлених особистісних смислів та сприяють формуванню більш цілісного образу Я.

Ключові слова. архетип, ментальність, картина світу, універсалії культури, рефлексивні процеси.

Резюме. В статье раскрываются особенности взаимосвязи архетипа с феноменами ментальности, культуры, идентичности, рефлексивности личности, анализируются антиномические проявления указанных явлений. Исходя из психодинамической позиции познания психики в функциональном единстве сознательного и бессознательного, анализируются те аспекты рефлексии, которые обеспечивают интегративные процессы развития личности, приводят к раскрытию уникальных, ранее неосознанных личностных смыслов и способствуют формированию более целостного образа Я.

Ключевые слова. архетип, ментальность, картина мира, универсалии культуры, рефлексивные процессы.

© 2013

Л. Я. Галушко (м. Кіровоград)

РОЛЬ АРХЕТИПУ В МОТИВАЦІЇ ГЛИБИННОГО САМОПІЗНАННЯ

Постановка проблеми. При традиційному підході до пізнання мотиваційної сфери суб'єкта спостерігається виникнення так званого “феномену мотиваційного вакууму”, який характеризується зниженням, регресом мотивації пізнання, посиленням негативного ставлення його до соціуму загалом. Для вирішення питань оновлення змісту освіти Державна національна програма “Освіта – Україна XXI століття” і Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, передбачено створення іншого світогляду у самопізнанні суб'єкта. Таке самоусвідомлення можливе завдяки об'єктивації змісту несвідомого, яке, зокрема, виражають архетипи, репрезентовані за допомогою символів. Їх слід розглядати як вихідний момент глибокого пізнання мотивації спонтанної активності суб'єкта.

Мета статті: проаналізувати значення архетипу у мотивації глибокого самопізнання.

Виклад основного матеріалу. Прагнення психології зрівнятися з точними науками спричинило зміни у розумінні істинного її матеріалу, що набув статусу цінності. Такий підхід уможливив вивчення та опис його у межах вузьких, локальних концепцій. Наприклад, психологія мотивації розширилася та збагатилася змістом, але в ній виділилися окремі аспекти пізнання, як-от : змістовний, динамічний; рівні (соціальний, біологічний та глибокий); механізми (підкріплення, зумовленості, витіснення). Такий підхід знівелював статус досвідного матеріалу через відсутність використання універсальних принципів пізнання психіки, які сприяють збереженню її цілісності. Предметом пізнання глибокої психології є вивчення об'єктивної реальності психічного в його цілісності, що детермінує неповторність суб'єктивізму поведінки особи. Глибоке вивчення, як зазначає Т. С. Яценко, можливе лише за умов урахування функційних особливостей несвідомого [1; 10]. Це виявляється в усталених, ітеративних характеристиках поведінки суб'єкта і потребує встановлення зв'язку їх з образом, знаком, символом та архетипом, тим самим зберігаючи її [7; 8].

На розумінні цілісності (інтегративності) з позиції внутрішньої єдності психічного також наголошував П. Анохін [6; 8; 9]. Учений зазначав, що вона відображає вплив подразника і, трансформувшись в образ, стає не лише локальним явищем, але й подією для всього організму. Отже, вона не тільки паралельно визначає інший зміст, але й характеризується внутрішньою близькістю та єдністю змісту, що виявляється у її активності. Форми активності, за твердженням Х. Хекхаузена, варіюються від образів-уявлень, які внутрішньо являються нам у снах і мріях, до доволно здійснюваних дій за заздалегідь розробленим планом. Лише вони спрямовані на досягнення певної мети утворюють єдність якої прагне суб'єкт пізнання [6].

Дослідження мотивації глибинного самопізнання покликані, з *одного боку* обґрунтувати поділ активності на складники передовсім, щоб з'ясувати для чого це необхідно суб'єкту? До них можуть належати окремі її компоненти, стадії і процеси, а також координації останніх, які каталізуються завдяки архетипній представленості у досвідному матеріалі та внутрішніх і зовнішніх проявах його. Згідно з відповідністю інтенції суб'єкта, що переживає або діє, від контролю їх доцільності та корекції виділяють довільні і мимовільні вияви активності. У психоаналізі мимовільні прояви трактуються як хибні або симптоматичні, непередбачувані дії для суб'єкта. Їх не можна точно пояснити, оскільки таке обґрунтування вимагає відповіді на запитання: чому?, з якої причини? Довільна ж поведінка передбачає розмежування дій та навичок. При цьому виокремлюється не лише цілеспрямованість, властива усім істотам, але й рефлексивність дій, характерна тільки людині. Рефлексивність, за одним із визначень, – це дія, супроводжувана зворотнім зв'язком, при якому суб'єкт усвідомлює власні дії [6, с. 13]. Стійкі способи дій позбавлені рефлексивності і містять сегменти-навички. А з *іншого боку* уможлиблює спрямування глибинно-пізнавального процесу у неподільному, змістовому, енергетичному напрямках, що становить хвилеподібність і сприяє знаходженню поведінкових тенденцій суб'єкта [8; 9; 10]. Репрезентуючи їх у метафоричних засобах (малюнках, казках, ліпленні) у суб'єкта є можливість завдяки архетипній представленості енергетично каталізувати власну поведінку.

Відповідно до позиції Р. Петерса, розрізняють нормативну та індивідуальну активність [6, с. 13 – 14]. Для останньої характерні дії які не можна розглядати як конвенційні ні при розробці мети, ні на етапі її реалізації. Такою дією виконується все те, що повністю не визначається умовами ситуації. Тому внутрішньою рушійною силою активності є щось опредмечене (об'єктивно чи суб'єктивно) для психіки, що спонукає, штовхає і змушує суб'єкта вчиняти у певній ситуації так, а не інакше. При цьому вона завжди енергетично наповнена різним змістом та проявом. Така смислова наповненість здійснюється завдяки символічно вираженому архетипу, оскільки така представленість у пізнанні несвідомого є багатозначною у ракурсі індивідуальної неповторності особистості. Мотивація з власним забарвленням, з позиції Т. С. Яценко, є провідним компонентом в енергетичному ініціюванні будь-якого поведінкового акту, що потребує викриття, оскільки він переобтяжений системою психологічних захистів. Вони ускладнюють психічне, спотворюючи конструктивну взаємодію внутрішнього і зовнішнього “Я” суб'єкта. Визначальною причиною є дисфункціональність психологічних захистів, яка полягає у створенні їх ілюзії завдяки чому пріоритет над біологічно доцільними імпульсами захисту зберігає ідеалізоване “Я”, оскільки “розрахування” смислу захистів становить одне завдань дослідження психодинамічного напрямку [8, с. 23].

Мотивація завжди представлена змістовим об'єктом (усвідомленим-неусвідомленим архетипом), який пізнається через продукти діяльності людини. Це сприяє подальшому усвідомленню досвідного матеріалу суб'єкта. Механізми усвідомлення прихованих рушіїв поведінки та дій і поступове підпорядкування їх свідомій енергії – один із психологічних показників “просоціальної” адаптації поведінки людини в соціумі.

Термін “мотивація” у сучасній літературі розглядається як базове поняття для позначення сукупності всіх психологічних утворень і процесів, що спонукають до активності та спрямовують поведінку суб'єкта на життєво важливі умови та процеси [6, с. 12–13]. Цим визначається, по-перше, вибірковість, цілеспрямованість і результат психічного відображення; по-друге, регуляція суб'єктом власної активності. Таке трактування цієї категорії відповідає спрямованості на життєве пізнання мотиваційного процесу, в основі якого – каузально зумовлена поведінка суб'єкта.

Досліджуючи мотивацію, Р. Боллес характеризує її як “механізм вибору” певної форми поведінки, який виявляється у реакціях на зовнішні подразники та спрямований на актуалізацію можливостей організму [2]. Це значною мірою відповідає його фізіологічному, емоційному або когнітивному станам. Вибір може зумовлюватися також наявністю неподалік від нього іншого суб'єкта або об'єкта. Найближчі дії суб'єкта, за твердженням Ж. Ньюттена, сприяють визначенню проєкції на майбутнє [3;4]. Чим важливіші для нього цілі, тим більшою мірою вони зорієнтовують його у виборі. Стимулом дій можуть бути не тільки самі цілі, але й прагнення досягнути їх. Ознаки непрямой, контекстної та безпосередньої представленості характерні для глибинного пізнання. Така позиція об'єктивує ракурси психічного базуючись на перекодуванні смислів у представлених формах і сприяє єдності свідомого і несвідомого.

Людина у процесі діяльності розглядається як суб'єкт з відносно сталим досвідом реагування, який пов'язаний із взаємодією або протистоянням явищам зовнішнього характеру, які становлять “вихідну інформацію” пізнання. Вона є збудником активності даного індивіда, може викликати у нього “прийняття” або “неприйняття” себе, що з емоційної та активаційної позиції визначає процес пізнання як такий. У разі незгоди виникає когнітивний дисонанс, що спонукає людину до подолання його. Вихід з відповідного стану може здійснюватись суб'єктом двома шляхами: або через зміну, переоцінку “вихідної інформації”, або через зміну власної поведінки. У будь-якому випадку когнітивний дисонанс має бути знятий.

Суть когнітивного аспекту з позиції глибинного пізнання полягає у необхідності діалогічної активності психолога й автора для розкриття смислу малюнку при психоаналітичній інтерпретації. У процесі такої взаємодії